

OT SO‘Z TURKUMI HAQIDA MA‘LUMOT

Musayeva Lobar, Jumonova Mohichexra

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ot so‘z turkumi haqida ma‘lumot beriladi, ot so‘z turkumiga nimalar kirishi, uning so‘roqlari, qanday qo‘shimchalar olishi, ushbu turkumdan qanday so‘zlar yasash mumkin ekanligi haqida va uning kategoriyalari haqida ma‘lumot beriladi.

Kirish so‘zlar: ot, kategoriya, lug‘aviy shakllar, atoqli va turdosh otlar, so‘z yasovchi qo‘shimchalar.

So‘zlarning umumiy grammatik ma‘nosi va vazifasiga ko‘ra ma‘lum guruhlariga bo‘linishi so‘z turkumlari deyiladi. So‘z turkumlari ma‘no va vazifasiga ko‘ra quyidagi uch yirik guruhlariga bo‘linadi 1. Mustaqil so‘z turkumlari Oraliqdagi so‘zlar

3. Yordamchi so‘zlar . Biz bugun mustaqil so‘z turkumlari guruhiga tashrif buyuramiz. Bu guruhning o‘zi ham yana ko‘plab guruhlariga bo‘linadi. Men shu guruhlar ichidan birini tanlab oldim va o‘sha guruh haqida bilganlarimni sizlar bilan o‘rtoqlashmoqchiman.

Shaxs, narsa, o‘rin-joy, faoliyat, jarayon, mavhum tushuncha, payt ma‘nolarini bildirib, kim? nima? qayer? so‘roqlariga javob bo‘luvchi so‘z turkumiga ot so‘z turkumi deyiladi.

Ot so‘z turkumi kategoriyalari quyidagi uch guruhga bo‘linadi:

1. Son kategoriyasi.

2. Egalik kategoriyasi.

3. Kelishik kategoriyasi

.Dastavval son kategoriyasi haqida ma‘lumot berib o‘tsam, Bu kategoriya ikki xil shaklga ega:

1. Birlik.

2. Ko‘plik.

Birlik son kategoriyasiga misol qilib kitob so‘zini olaylik bu so‘zdan anglaymizki, albatta bu predmet yakka, yolg‘iz, tanhodir.

Ko‘plik son kategoriyasiga misol keltiradigan bo‘lsak kitoblar endi bu so‘zni yakka emas, balki bir nechta kitob mavjud ekanligi ko‘z oldimizga keladi.

Qisqa qilib aytganda ot so‘z turkumining son kategoriyasi bu -lar qo‘shimchasi sanaladi. Egalik kategoriyasi haqida qisqacha ma‘lumot bersam

.Otlarning 3 shaxsdan biriga qarashli, tegishli ekanini ifodalovchi qo‘shimchalarga egalik shakllari deyiladi. Egalik kategoriyasi 3 shaxsdan iborat.

Uning qo‘shimchalari quyidagilar:

I shaxs birlik -im, -m.

I shaxs ko‘plik -imiz, -miz.

II shaxs birlik -ing, -ng.

II shaxs ko‘plik -ingiz, -ngiz.

III shaxs birlik -i,-si

.III shaxs ko‘plik -i,-si (-lari).

Kelishik kategoriyasi bu otlarga qo‘shilib, ularni o‘zidan keyin kelgan boshqa so‘zlarga tobelantirib bog‘lab keladigan qo‘shimchalarga kelishik qo‘shimchalarini deyiladi

.O‘zbek tilida kelishiklar soni 6 ta.

1. Bosh kelishik, qo‘shimchasi yo‘q.

2. Qaratqich kelishigi, qo‘shimchasi -ning.

3. Tushum kelishigi, qo‘shimchasi -ni.

4. Jo‘nalish kelishigi, qo‘shimchasi -ga(-ka, -qa).

5. O‘rin-payt kelishigi, qo‘shimchasi -da.

6. Chiqish kelishigi, qo‘shimchasi -dan.

Otlarning lug‘aviy (vazifa, funksional) shakllari ham mavjud bo‘lib, bu shakllar ham kelishik kategoriyasi kabi olti turga ajratiladi. Ushbu shakllarni va ularning qo‘shimchalarini quyida bilib olishimiz mumkin.

1. Kichraytirish shakli.

Bu shaklning qo‘shimchalariga -cha, -choq, -chak, -kay, -ak, -ka, -k, -a, -chiq.

2. Erkalash shakli. -jon, -xon, -oy, -begim, -loq, -aloq, -gina, -boy, -voy, -bonu, -niso va boshqalar kiradi.

3. Chegara shakli. -gacha

4. O‘xshatish shakli. -dek, -day.

5. Qarashlilik shakli. -niki.

6. Ko‘plik shakli. -lar.

Otlar bir turdagi predmetning umumiy yoki ulardan birining nomini, ma’nosini bildirishisha ko‘ra ikki turga bo‘linadi. Tilshunoslikda turdosh otlarga nisbatan otlar, atoqli otlarga nisbatan nomlar atamasi qo‘llanadi

.Bir turdagi shaxs, narsa, o‘rin-joy, voqea-hodisalardan biriga atab qo‘yilgan nomlar atoqli otlar deyiladi. Ularni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Shaxs nomlari (Antronimlar). Kishilarning ismlari, familiyalari, otasining ismi va taxalluslar kiradi.

2. Joynomlari (Toponimlar).

3. Suv havzalari nomlari (Gidronimlar)

4. Hayvonot nomlari (Zoonimlar).

5. Osmon jismlari nomlari (Astronimlar).

6. Tarixiy sana va bayramlar.

7. Texnik jihozlar nomlari.
8. Unvon, orden, medal va mukofotlar nomlari.
9. Tashkilot, korxonalar va muassasalar nomlari.
10. Matbuot nashrlari, asarlar, kino film nomlari.
11. Oziq-ovqat nomlari.
12. Transport vositalari nomlari.

Bir turdagi shaxs narsa o‘rin-joy faoliyat-jarayon kabilarning umumiy otini ifodalaydigan so‘zlar turdosh otlar deyiladi. Turdosh otlar quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

1. Shaxs otlari.
2. Narsa otlari.
3. O‘rin-joy otlari.
4. Faoliyat-jarayon otlari.

Yuqorida keltirilgan turdosh ot guruhlariga quyida bir nechta misollar keltirib o‘tamiz. Misol uchun: suvchi, zargar, soatsoz, hamkasb, yozuvchi kabilar shaxs otlariga kirsa, kulgich, o‘chirg‘ich, elak, soliq kabilar narsa otlariga kiradi.

O‘rin-joy otlariga misol: paxtazor, jarlik, pistirma va boshqalar.

Faoliyat-jarayon otlariga misol: o‘qituvchilik, shifokorlik, zargarlik, to‘y, sayl, poyga va boshqalar kiradi.

Turdosh otlar bevosita kuzatish mumkin yoki mumkin emasligiga ko‘ra ikki guruhga bo‘linadi: aniq otlar (konkret) va mavhum otlar (abstrakt).

Otlarning tuzilishiga ko‘ra turlari asosan 4 guruhga bo‘linadi

Bular: 1. Sodda otlar.

2. Qo‘shma otlar.

3. Juft otlar.

4. Takror otlar.

Faqat bir asosdan tashkil topgan otlar sodda otlar deyiladi. Birgina yetakchi morfemadan tashkil topgan otlar sodda otlar deyiladi. Masalan: uy, yer, guldon, bog‘bon

Ikki va undan ortiq asosidan tashkil topgan otlar qo‘shma otlar sanaladi. Ikki va undan ortiq yetakchi morfemadan tashkil topgan otlar qo‘shma otlar deyiladi. Masalan: qo‘lqop, oltingugurt, qo‘ziqorin, boychechak.

Bir-biriga yaqin yoki qarama-qarshi ma‘noli asoslardan tashkil topgan otlar juft otlar deyiladi.

Masalan: o‘g‘il-qiz, ota-ona.

4. Bir asosning aynan yoki tovush o‘zgarishi, ortishi bilan takrorlanishidan tashkil topgan otlar takroriy otlar deyiladi.

Masalan: javon-javon, suv-puv, vagon-vagon, paxta-maxta va boshqalar.

Otlarning yasalishi uch guruhga bo‘linadi.

Bular quyidagilarni tashkil etadi.

1. Morfologik usul (affiksatsiya)

2. Leksik-sintaktik usul (kompozitsiya)

3. Konversiya (ko‘chish). Asosga tasodifiy qo‘shimcha qo‘shish bilan ot yasash usuli morfologik usulda so‘z yasash hisoblanadi.

Asosga asosni qo‘shish bilan ot yasash usuli leksik-sintaktik usul deyilsa, ayrim boshqa turkumga mansub so‘zlarni juftlashib, takrorlanib yoki o‘zak holda ot so‘z turkumiga o‘tgan so‘zlar esa konvensiya usulida so‘z yasashga kiradi.

Ushbu maqolada o‘quv lug‘atlarning umumiy lug‘atlardan nafaqat hajmi balki undagi so‘zlarning tanlash mezonlari lug‘at qismlarining tarkibi Joylashuvi-megastrukturasi bilan ham farqlanish sinonim o‘quv lug‘at maqolasi tarkibida leksikografik qisqartmalar belgilarga kam o‘rin berilganligi muhokama qilinadi.

Zero undagi janrlarning har biri insonning kamoloti uchun xizmat qiladi. Ushbu maqolada vatanparvarlik va millatparvarlik kabi axloqiy tushunchalar, hamda ularning mazmun mohiyati Somerset Moem qalamiga mansub bo‘lgan “Bo‘ysunmagan” (“The Unconquered”) deb nomlangan hikoyaning syujeti va bosh qahramonlarning xarakterini tahlil qilish orqali ochib beriladi

Xulosa:

Ot so‘z turkumi ;bu so‘z turkumi qadimdan mavjud bo‘lib, Qoshg‘ariy davridan so‘z turkumi sifatida shakllangan. Hozirgi kunda bu so‘z turkumi ustida ko‘p olimlarimiz ilmiy ishlar olib bormoqda. Shuni quvonarliki ko‘p savollar o‘z yechimini topmoqda. Bu so‘z turkumi gapning markazi hisoblanadi. qaysidir davrda gapning markazi ham hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2),

2. Ra‘no Sayfullayeva, Baxtiyor Mengliyev Hozirgi o‘zbek tili